

קווים ללשונה של דוברת דו־לשונית ממוצא מזרחי – בין אידיולקט לסוציולקט

יהודית הנשקה

מדינת ישראל נמצאת כיום כבר בעשור השביעי להיווסדה, ונראה שזו עת המתאימה לערוך סיכום ביניים בנושאים שונים. בענייני הלשון יש לומר כי העשורים הראשונים התאפיינו בהנחלת לשון חדשה (הרמתי תשנ"א, פישלר תשנ"א, וינברג תשנ"ב, קודש תש"ס, רשף תשע"ב), ואילו בעשורים האחרונים אנו עדים למגמות אחרות. הלשון העברית היא חי הנושא את עצמו; אופי החברה נתעצב כפי שנתעצב, ומגמת השיקוע וההיתוך פינתה את מקומה לגישה רב־תרבותית הנותנת מקום לשונה ולמיוחד.

נראה שזו מסגרת ראויה לשוב ולבחון מהן פניה של העברית החדשה. עד כמה הצליח חזון כור ההיתוך באשר ללשון העברית בת זמננו? וביתר פשטות, האם הלשון העברית בת זמננו היא לשון אחידה, או שמא בשנות השבעים למדינת ישראל אפשר להבחין בניבים חברתיים (סוציולקטים) המאפיינים חברות שונות בישראל? אדייק יותר: האם בלשונם העברית של ישראלים בניס ליוצאי צפון אפריקה יש קווי ייחוד המבדילים אותה מלשונם של דוברים ישראלים אחרים. נראה לי שבחינה מסוג זה איננה בגדר מחקר עדתי או קהילתי מצומצם, אלא יש בה תרומה למחקר העברית בת זמננו. היא באה להאיר פנים אחרות במשלביה של העברית ואף לדייק במקורות יניקתה.

לצורך כך החיליתי לפני שנים ספורות במחקר שדה הבא לבחון את לשונם של ישראלים מן הפריפריה, הן במוכן הגאוגרפי והן במשמע החברתי של המושג. ממחקר זה עולה מסקנה מעניינת, שעיקרה בקביעה כי בארץ נתגבש סוציולקט המאפיין את דיבורם של תושבי הפריפריה (הנשקה תשע"ג, Henshke 2013[2]). דבריי מכוונים ללשונם של בני הדור השני, השלישי ואולי אף הרביעי, בני נוער ואף ילדים צעירים.

לדעתי, הסובסטרט הלשוני של דוברים אלו, קרי הערבית היהודית, השפיע השפעה מכרעת על הלשון העברית שבפיהם. היקף ההשפעה משתנה מאדם לאדם ומקהילה לקהילה, אך מכלול המאפיינים הללו יוצר הבחנה ברורה בין לשון הפריפריה

ללשון המרכז. וכאמור, לשון הפריפריה יונקת מהלשון הערבית היהודית שנהגה בפני הדוברים, ואולי אף מושתתת עליה.

במקומות אחרים דנתי במאפיינים מילוניים (Henshke 2013[2]), מורפולוגיים, תחביריים, סמנטיים (הנשקה תשע"ג) ופרזיולוגיים (Henshke 2013[1], Henshke 2015) של סוציולקט זה. במאמר זה אני מבקשת לבחון את השלב הראשון ביצירתו של הסוציולקט המדובר. אבחן את לשונה העברית של אישה בת הדור הראשון לעלייה ממרוקו, ואעמוד על ההשפעה הניכרת של הערבית היהודית על לשונה העברית (שפה שנייה). בד בבד אקביל בין תופעות שעלו בלשונה העברית של אותה דוברת לבין אלו המשמשות כיום ישראלים ילידים דוברי עברית כשפת אם שמוצאם (הרחוק) גם הוא ממרוקו.

מטרתי היא אפוא לבחון את השלב הראשון במגע בין העברית והערבית היהודית של מרוקו ולהצביע על השפעתו המתמשכת על לשונם של ישראלים מן הפריפריה החברתית והגאוגרפית.

במסגרת פרויקט ההקלטות הנרחב של העברית המדוברת שנוערך בידי שלמה יזרעאל (מעמ"ד), הוקלטה בשנת 1999 ישראלית המכונה במאגר פורטונה. בעת הריאיון גב' פורטונה הייתה בת 63, התגוררה בשכונה עירונית המאוכלסת בעולים מארצות המזרח ובצאצאיהם, ועבדה למחייתה כמנקה. באותם ימים מלאו לה כארבעים שנות חיים בישראל, שכן בשנת 1961 עלתה ארצה ממרוקו (קזבלנקה), בהיותה בת עשרים וחמש. אמנם לשון הדיבור שלה כיום היא עברית, אך היא אינה יודעת קרוא וכתוב בעברית (שאלון מעמ"ד). לשונות הדיבור שלה, שקדמו לעברית, היו ערבית יהודית וצרפתית.¹

"צדקה תציל ממוות": לטיבה של אגדת קודש ממרוקו

גב' פורטונה סיפרה למראיינת אגדת קודש שהילכה בצפון אפריקה,² על כך שמתן צדקה מציל ממוות ודאי, אויקוטיפ *F934 (Jason 1965: 190). באגדה מסופר על גבר הלך בלילה בבית הקברות, ושומע שיח נשים מתות. האחת מספרת לחברתה על כך שאשתו של האיש הלך כאן עתידה להיקבר למחרת לידן; זאת לאחר שתכבס את מכנסו בעלה, תתלה אותם על הגג, וכשתרצה להוריד אותם, תיפול עליה אבן מן הגג וכך תמות. האיש חוזר הביתה ומנסה למנוע מאשתו לכבס את מכנסיו – אך

1 עם הוריה שוחחה בשתי השפות, אך בעיקר בערבית; עם אחיה היא שוחחה בעיקר בצרפתית. ראו שאלון מעמ"ד.

2 לתמלול האגדה ראו cosih.com/CoSIH_files/F_folkstory_1/F_folkstory_1.pdf (יזרעאל אתר מעמ"ד, וכן יזרעאל תשס"ב: 308-312).

ללא הצלחה, ובשל כך הוא בורח מן הבית, כדי לא לראות ברעה הצפויה. בינתיים האישה מכינה לבני משפחתה ארוחת ערב. מיד בסיום ההכנות מגיעים שני עניים ומבקשים צדקה, והאישה חולקת להם מחצית מן הארוחה שהכינה. לאחר מכן היא מבקשת להוריד את המכנסיים הנקיים מן הגג, ובשעת משיכתם עפה אבן מן הגג – אך עוברת מעל ראשה בלא לפגוע בה. הבעל החרד שב לבסוף לביתו, ולשמחתו הוא נוכח בנס הגדול: צדקה הצילה את אשתו מן המוות.

המוטיב העיקרי של אגדה זו נעוץ בשלוש אגדות בתלמודים על אודות הצדקה המצילה ממוות: בתלמוד הבבלי (שבת קנו ע"ב) מסופר על אודות בתו של רבי עקיבא שנידונה בשמים למיתה בידי נחש בליל חופתה, אך ניצלה מגזר הדין בזכות מתן אוכל לעני רעב ערב חופתה; אותו מקור ממשיך ומספר על אדם שאמור היה אף הוא למות מהכשת נחש, ומתברר שמעשה צדקה שעשה הציל אותו מגזר הדין הנורא. ואילו בתלמוד הירושלמי (שבת פ"ו ה"י |ח ע"ד) מסופר כי אסטרוולוג קבע ששני תלמידיו של רבי חנינא שיצאו לדרך לא יחזרו הימנה, אך תלמידים אלו חלקו מלחמם לזקן רעב, שלא אכל שלושה ימים, וניצלו מהכשת נחש שנמצא בחפציהם. לכל האגדות הללו מוסר השכל ברור, המעודד מתן צדקה לעניים, ואף מציין את השכר הרב הצפוי למקיימה של מצווה חשובה זו.

מקורות קדומים אלו עשויים להביא לכך כי פרפרזות ספרותיות של נושא זה תימצאנה בקהילות יהודיות שונות. אך בחינה של תפוצת האגדות הללו בארכיון הסיפור העממי בישראל (=אסע"י) מעידה כי כל האגדות העוסקות בנושא זה של 'צדקה תציל ממוות' בכללו נרשמו מפי מספרים בני עדות המזרח,³ ובעיקר מפי יוצאי מרוקו (שנהר 1982: 66).⁴ אשר לאגדה ספציפית זו,⁵ לא מצאתי לה מקבילות בקובצי מעשיות וסיפורי עם של יהודי מרוקו המופיעים בכתובים,⁶ אך מצאתי לה כשמונה מקבילות בספרות שבעל פה של הקהילה.⁷ בגרסאות הללו עוליים

3 ניסיון להסבר ריכוז האגדות מן המזרח ראו שנהר 1982: 56-57.

4 יש לציין כי שנהר מונה את הנוסחים הסיפוריים בנושא הכללי 'צדקה תציל ממוות'. חיפוש ספציפי יותר שערכת באסע"י, המכוון למרכיבי האגדה שלנו, צמצם את מספר המקבילות. ראו הערה הבאה.

5 שלוש עשרה אגדות מצאתי בארכיון הסיפור העממי בישראל ע"ש דב נוי באוניברסיטת חיפה (= אסע"י): 8 ממרוקו, 2 מתימן, 1 מטורקיה, 1 מיוון ו-1 ממצרים. מוטיב דומה עולה אף מסיפור אחר מיוון. ראו שורצולד תש"ן: 211-212. בהזדמנות זו אני מבקשת להודות לד"ר עידית פינטל-גינסברג, ראש אסע"י, על סיועה בחיפוש אחר מקבילות לאגדה שלנו.

6 ראו נוי תשכ"ד, בהרב תשכ"ד, אביצוק 1965, בהרב 1968, בן עמי תש"ס[1], בן עמי תש"ס[2], כנפו 2010. לעומת זאת, גרסה תימנית של סיפור זה פורסמה בספרה של סרי תשכ"ח: 24-46.

7 מור יוסף מסעודה ו' בן עמי, 1089; פריץ יחיא [פריץ יחיא], 5784; וזנה עליזה [הרבורגר

מוטיבים מקבילים: 1. אדם ששוהה בבית קברות⁸ ושומע שיח מתים;⁹ 2. על אשת השומע¹⁰ נגזרה מיתה; 3. אין הסבר מדוע נגזר על האישה למות;¹¹ 4. כיבוס בגדים הוא הגורם העיקף למיתה,¹² ללא הסבר לקשר בין הכביסה למוות;¹³ 5. בחלק מן האגדות הפגיעה באישה כרוכה בגג: נפילה מן הגג או אבן שעפה ממנו, ואילו באגדות אחרות המוות עשוי להיגרם על ידי נחש, כמצוי במקורות התלמודיים.

גב' פורטונה מספרת את סיפורה בעברית קולחת ושוטפת, ועם זאת כל השומע את סיפורה חש מן ברור כי המספרת היא דר' לשונית, ובסיפורה ניכרת השפעה חזקה של לשון אמה ותרבותה: הערבית היהודית. אפשר לחלק השפעה זו לשתיים, האחת ספרותית והאחרת בלשנית. כוונתי כאן לדון בעיקר בצד הבלשני, אך הואיל ופטור בלא כלום אי-אפשר, אעמוד תחילה על כמה עניינים בולטים בצד הספרותי-פולקלורי של האגדה. גב' פורטונה מספרת למראיינת אגדת קודש שעברה בצפון אפריקה בעל פה, מאב לילדיו ומאם לילדיה.¹⁴ בכך יוצקת גב' פורטונה את הסיפור העממי ששמעה בבית הוריה לכלים חדשים, לעברית בת זמננו. אך למרות הלבוש החדש, ניכר היטב מדרך הסיפור כי הדוברת משמרת את המסגרת הסיפורית המסורתית. בתחילת דבריה היא פותחת בהקדמה קצרה המזמינה את השומעת להקשיב: "אני אספר לך משהו".¹⁵ היא אף מעגנת את הסיפור במקורות סמכותיים, "זה מהתורה זה",¹⁶ כאומרת: אני מספרת לך סיפור בעל משמעות ערכית ומוסרית, ואיני ממציאה

שלומית], 6767; וזנה עליזה [הרברגר שלומית], 6768; מזרחי חנה [כהן ציונה], 7586; אנקר מכלוף [עברי רינה], 11100; דרון ליה [רווה טליה], 11865; כהן דני [אטינגר איילת], 14818. כל האגדות שמורות באסע"י, השם המופיע ראשון ברשימה דלעיל הוא שם המספר או המספרת, אחריו בא בסוגריים מרובעים שם המתעד או המתעדת, ולבסוף – מספרה הסידורי של האגדה בארכיון.

- 8 באגדה אחת (5784) היריעה הזאת מגיעה אל האיש בחלום.
- 9 מוטיב שיח מתים בבית הקברות מופיע גם הוא בספרות חז"ל (ראו ברכות יח ע"ב; אבות דר' נתן נו"א פ"ג [מהר"ש שכטר, עמ' 16-17]). אני מודה לקורא המאמר על ההערה.
- 10 בשתי אגדות (6768; 11865) מדובר באישה אחרת. על מקומה של האישה בסיפורים אלו ראו שנהר 1982: 61.
- 11 להוציא אגדה אחת (7586), שבה הסיבה היא אימתן צדקה.
- 12 בשתי אגדות (1089; 6767) נושא הכביסה אינו מופיע.
- 13 קשר בין הכביסה לסיבת המיתה מופיע פעם אחת מחוץ למרוקו, באגדת קודש מיוון (6162).
- 14 מרישומי המספרים עולה שאגדה זו סופרה הן בידי נשים הן בידי גברים. ראו לעיל הערה 8.
- 15 לצורך פישוט הציטוטים אני מוותרת כאן על תעתיק מדויק של היסוסים, ומפסקת בפיסוק רגיל. לתמלול המלא ראו יזרעאל אתר מעמ"ד, וכן יזרעאל תשס"ב: 308-312.
- 16 שלא כתמלול של יזרעאל אתר מעמ"ד, וכן יזרעאל תשס"ב: 308.

אותו בעצמי, אלא נתלית באילנות גדולים.¹⁷ רק לאחר מכן היא פונה לסיפור עצמו, ופותחת בפתחה המסורתית של סיפורי המעשיות: "היה איש אחד..."¹⁸

האגדה מסופרת בטעם ובחינניות רבה, וכולטים בה דר-שיחים¹⁹ ואלמנטים דרמטיים²⁰ רבים. לבסוף בוחרת המספרת לחתום במוסר השכל העולה מן הסיפור. בת שיחה סבורה הייתה שהסיפור הסתיים, ומסכמת אותו כ'סיפור נחמד', ובהמשך היא מוסיפה: 'יפה'; 'זה סיפור יפה', ואף שואלת: 'מה, זה סיפור ידוע?' והחלה מכוונת את השיחה לדיון על מקורותיו של הסיפור. אך גב' פורטונה אינה מוותרת, וממשיכה לאחוז במסגרת הסיפורית של סיפורי המעשיות: היא מדברת עם בת שיחה בשבחה של מצוות צדקה. תשומת לב ואריכות דברים (כמאה מילים) היא מקדישה למוסר ההשכל:²¹ "תמיד אומרים את הצדקה מבטל את הגזרות", וממשיכה בפנייה ישירה לשומעת: "תמיד שאת נותנת צדקה זה טוב. אפילו ויהיה לך שלוש שקל, תני שקל ממנו. אל תגידי לא מגיע לו, שילך לעבוד. לא. לא אכפת לך, תני את הצדקה". כאשר השומעת מתגוננת ומתנצלת "יש הרבה עכשיו שמבקשים", היא ממשיכה בפניות ישירות ומגוונות לשדל אותה לא להקשות לבה ולתת צדקה לכל דורש: "אף פעם אל תגידי לא. אני לא אתן לו. הוא צריך לעבוד. לא! תני לו! מה אכפת לך. זה צדקה ממך". עד שלבסוף בת שיחה נענית ואומרת: "...אם אח שלי תמיד נותן".

דרך זו שנהגה בה גב' פורטונה נפוצה מאוד בצפון אפריקה הן בעל פה הן בכתב. הדרשן מספר סיפור או אגדה, ובעקבותיהם הוא נושא דברי מוסר כלליים הקשורים למוסר ההשכל שנלמד מן האגדה. בדבריו עשוי הדרשן לפנות ישירות לקהל שומעיו ולשדל אותם לשנות את דרכיהם בעקבות המסקנות העולות מן הסיפור שסיפר. פעמים הסיפור ארוך ודברי המוסר קצרים, אך פעמים הסיפור אינו אלא אמצעי רטורי בעלמא, ואילו עיקר הדרשה מתמקד בדברי המוסר שהדרשן מבקש לדרוש בהם (הנשקה תשס"ז: 91). גם בעניין זה נראה כי גב' פורטונה אוזנת בתרבות בית אביה ואמה.

17 על העיגון של האויקוטיפ היהודי בפסוקים ובמקורות ראו שנהר 1982: 63-64.
 18 דוגמאות לכך עולות בסיפורי עם רבים ממרוקו. ראו שנהר ובר-יצחק תשמ"א: 25, 31, 41 ובמקומות אחרים.
 19 על מקומו של דר-שיח בסיפור העממי ראו אלכסנדר ווני תשנ"ג: 44-45.
 20 על דרכי ההצגה של המספר ראו חזן-רוקם תשמ"ח: 23, ואלכסנדר-פריור תש"ס: 387-428.
 21 על מוסר ההשכל בסיפורי עם ראו שנהר 1982: 46, 64.

מאפייני לשונה של המספרת

נוכחותן של לשון אמה ושל תרבותה של גב' פורטונה ניכרת לא רק בהיבט הספרותי אלא בעיקר בהיבט הלשוני. אף כי גב' פורטונה מתגוררת בארץ ומדברת עברית זה כ־40 שנה, הלשון הערבית היהודית נשמעת היטב בלשונה. אגדה זו מזמנת לנו הזדמנות נאה לעמוד על לשונם העברית של ישראלים ממוצא צפון אפריקאי, ובעיקר מרוקאי. כי אף שהסיפור העברי מושתת על גרסה ערבית יהודית מקורית, לא נכון יהיה לקבוע שלפנינו תרגום מדויק גרידא של סיפור מוסר השכל ערבי יהודי. נוסחה של האגדה המקורית אינו קבוע ומדויק, אלא יש בו גיוון וגמישות, המאפשרים למספרים לספרה בדרכם האישית הייחודית ובהתאם לראות עיניהם. מכאן אפשר לקבוע כי לשונו של הסיפור עשויה לשקף את לשונה העברית של גב' פורטונה אף בסיטואציות של לשון דיבור חופשית. על כן כאמור לעיל, עיקר תשומת הלב במאמר תוקדש לבחינת המגע הבין-לשוני עברי-ערבי יהודי ולהשפעתו על לשונה העברית המדוברת של גב' פורטונה.

השפעת הערבית היהודית על לשונה של המספרת ניכרת בכל תחומי הלשון. אך מחמת קוצר היריעה אסתפק בדיון בסוגיות אחדות מתוך הנתונים הרבים האצורים בסיפור.

אוצר מילים

א. לשונה של המספרת מתעתעת מעט. המספרת דוברת לכאורה עברית שוטפת ורהוטה, אך בחינה של אוצר המילים שבפיה מעלה כי מילים עבריות אחדות אינן אלא מילים ערביות בלבוש (דק) עברי.

1. דוגמא בולטת לכך היא השימוש במילה 'עקשנים' במשפט הבא: "[הוא] לא היה מהעקשנים, הלך לבית העלמין בלילה. חזר לבית העלמין". אין ספק שכוונת הדוברת היא שהאיש לא התעצל וחזר לבית העלמין, כדי לשמוע שוב את שיחת הנשים המתות ולברר מדוע אשתו ניצלה.

השימוש ב'עקשן' בהוראת עצלן לא ברור ואף נראה תמוה, שהרי הקשרים הסמנטיים בין עקשן לעצלן אינם שקופים, וקשה להניח כאן מעתק סמנטי פנים עברי. מובן שאפשר לפטור זאת כ'טעות' או 'פליטת פה' של הדוברת, אך בחינת אוצר המילים הערבי יהודי שבפיה פותרת את העניין בנקל: 'kšan/' gžan' הערבי הוא 'עצלן' העברי (מרוכס 2008: 250). הלכך נטלה הדוברת את הצורה הערבית ושיבצה אותה בלשונה העברית, ואף הוסיפה לה תווית יידוע וצורן ריבוי עבריים; אלא שלא נתנה דעתה לכך ש'עקשן' העברי מורה על אדם שאינו פשרן ולא על אדם עצלן כבערבית.

2. מילה עברית-ערבית נוספת הרווחת בלשונה של המספרת, ואף בלשונם של ישראלים רבים מן הפריפריה, היא 'מסכן'. בעברית בת זמננו 'מסכן' מורה על "עלוב; מי שזקוק לעזרה ואהדה, שמרגישים צער או רחמים כלפיו" (רב-מילים תשנ"ז: 1076). אך בערבית יהודית של צפון אפריקה 'מסכן' לרוב אינה מביעה משמעות שלילית דווקא, אלא עיקרה הבעת אהדה לאדם שאליו היא מכוונת. כך מפרש מילון Colin (6-1994: 1836), שהוא מילון הערבית של מרוקו, את 'מסכן' (תרגום שלי): "אומלל, עני", בצד "אינדיבידואל שאינו מזיק, ענו, צנוע, אדם המנהל חיים שקטים, אופי נעים ושקט". הוא אף מדגים זאת בכיטוי 'איש מסכן' = "לא יוצלח", בצד "אדם נחמד, שקט, צנוע ולא מתבלט". ואכן בלשון הפריפריה הישראלית אפשר לשמוע משפטים כמו: "מסכנה, הכינה לה את כל האוכל לאירוסין", או "תן לה לעבור לפניך בתור, מסכנה, היא ממחרת לעבודה". כל רצונם בשימוש בכיטוי 'מסכן' הוא להביע הזדהות, אהדה ואף הערכה למי שתואר זה מכוון אליו.

הגב' פורטונה משתמשת אף היא ב'מסכנה' בהוראות אלו. כך לדוגמה: "אז מסכנה, היא רצתה להוציא את המכנסיים. היא עפה, האבן, מעל הראש שלה, לאחורה". נוסף על ההוראה הערבית הניבטת מן השימוש של 'מסכן', אף הגייתה של מילה זו בפי גב' פורטונה, məskina, דומה להגייה הערבית. מימוש זה מחזק את העובדה כי מילה ערבית (בלבוש עברי) לפנינו.²²

ב. עוד עולה מניתוח לשונה של גב' פורטונה כי לא רק מילים ערביות בכיטוי עברי מצאנו בלשונה, אלא אף מילים עבריות מקוריות, אשר הוראתן אינה עולה בקנה אחד עם ההוראה המקובלת בעברית בת זמננו.

1. המילה העברית 'תורה' השתבצה בערבית שבצפון אפריקה. כלומר המילה העברית חדרה כמות שהיא אל הלשון הערבית, והייתה לחלק בלתי נפרד מן הלשון הערבית היהודית של הדוברים. ממחקר המרכיב העברי בצפון אפריקה עולה כי 'תורה' הרחיבה מאוד את הוראתה הערבית המקורית. היא לא הצטמצמה ל'חמישה חומשי תורה' כבעברית (אבן-שושן 2003: 1990), אלא הורתה על כלל תחומי היהדות (הנשקה תשס"ז[1]: 115, 121): כל המקורות היהודיים הכתובים עשויים להיקרא תורה – הלכה ודינים, ואף הלשון העברית, נתכנו תורה. כך למשל שמעתי ממידענית מתוניסיה (תרגום): "בהושענא רבא שרים פיוטים של התורה" (שם: 398), כשכוונתה 'פיוטי קודש בעברית'.

בסיפורנו פותחת גב' פורטונה ואומרת: "זה מהתורה זה, המשהו שאני רוצה לספר לך". אף שברור לה כי סיפור עממי זה לא ניתן בסיני ולא נכתב בחמישה חומשי תורה, הרי היא משתמשת במונח העברי שנהג בלשונה היהודית.

2. השם העברי 'נדבה' חדר אף הוא לערבית היהודית וללשונות יהודיות אחרות. לרוב הוא שימש כמילה נרדפת לצדקה, שאף היא עברית. נדבה בהוראת 'כסף הניתן לצדקה' אינה מופיעה במקורות הקלאסיים, ונראה כי התחדשה דווקא בלשונות היהודים (Henshke 2013[1]: 227). אף שמילה זו בהוראתה המאוחרת מופיעה במילוני העברית בת זמננו (מילון בן-יהודה, אבן-שושן, כנעני, רב-מילים ומילון ההווה), למעשה היא אינה רווחת בעברית הכללית באופן עצמאי. השימוש הרווח בהוראה זו כיום הוא לרוב במילה 'צדקה'. 'נדבה' מופיעה כמעט רק בצירוף 'קיבוץ נדבות' (מילון הצירופים 2009: 585). המשפט המובא במילון רב-מילים, המדגים הוראה זו של 'נדבה', אכן נוקט את הצירוף האמור: 'השיכור ישב בפנית הרחוב וקיבץ נדבות' (רב-מילים תשנ"ז: 1179). אף חיפוש במנוע החיפוש גוגל מעלה כי נדבה מוגבלת מאוד בתפוצתה (בעיקר ציטוטים ממקורות קלאסיים, הצירוף 'קיבוץ נדבות' וכן שם משפחה); ואילו לצדקה יש מגוון של מופעים.

אך בפריפריה מילה זו רווחת יותר, והיא מקבילה בשימושה ל'צדקה'. ראו לדוגמה את דבריו של יונתן, צעיר בשנות ה-30 לחייו: "אני לא רוצה לחיות מנדבות" (גיבור תשע"ב). גם המספרת שלנו משתמשת ב'נדבה' בהוראת צדקה. אך מעניינת הבהרה שהפעילה בשימוש זה: תוך כדי סיפור האגדה היא שמה בפי הקבצן את המשפט 'מבקש נדבה'. נראה שסברה שכך זה נשמע אותנטי ומקורי יותר לסיפור 'מהתורה', ששורשיו בבית אביה. אך בדברי המוסר שלה למאזינה בסוף הסיפור היא משתמשת אך ורק במילה 'צדקה' (חמש פעמים). נראה כי סבורה הייתה שמילה זו ידועה לכת שיחה, ומתאימה יותר לשיח הישראלי הכללי.

צירופים וביטויים

1. אשת חיל. ביטוי זה מופיע פעמיים בסיפורה של גב' פורטונה. בשני המופעים הוא מתאר באור חיובי את האישה העתידה להגיע לבית העלמין: הראשון בא שיחה המקדימה של שתי הנשים המתות בבית הקברות: "אמרה לה איזה אישה, אשת חיל, משהו משהו". והשני – בתיאור השיחה השנייה שלהן: "האשת חיל, האישה שהיא צריכה לבוא לגור אתה". יושם אל לב כי במופע הראשון 'אשת חיל' הוא ביטוי המתאר את האישה העתידה להגיע, ואילו בשני נוספה לו ה' היידוע ובכך הפך לביטוי מועצם.

ביטוי זה אינו חידוש של גב' פורטונה. מקורו בספר משלי (פרק לא) השר שיר הלל לאישה החרוצה ויראת השמים. פרק זה נאמר והושר בקהילות ישראל בכל ליל שבת לפני הסעודה, ואף נהגו לאומרו בלוויה של נשים. אין אפוא פלא שצירוף זה הפך בלשונות היהודים לביטוי המספר בשבחה של האישה. בחינת הוראתו של הביטוי מעלה כי לשונות היהודים התפלגו במשמעו, וכל לשון נטלה מן המזמור היבט אחד בשבחה של האישה. בידיש הוא ציין אישה פקחית, זריזה, חרוצה ויעילה, שאף שולחת ידיה במסחר (הארקאווי 1828: 76), אך בפי קהילות שונות הדוברות ערבית יהודית הוא ציין דווקא את רמתה הרוחנית: יראת שמים, צדיקה ובעלת מידות טובות, ושימש אף כינוי לנפטרת (בן-יעקב תשמ"ה: 15, בראשר תשנ"ט: 296, הנשקה תשס"ז[1]: 114, 186). אף בקהילות באיון שבדרום צרפת השתמשו בו ככינוי לנפטרת (בראשר תשס"ו, א: 126-127). מסתבר שהכינוי לנפטרת נולד משום שתפילת השכבה לנשים פותחת במזמור 'אשת חיל', ואפשר שאף יש בו לשון נקייה ומרחקת כלפי מתים ומוות.

מלשונות היהודים חדר ביטוי זה ישירות לעברית החדשה,²³ אלא שמסתבר שאף כאן, כמו במקרים לא מעטים, ההוראה הרווחת בידיש היא זו שנתקבלה בעברית הכללית. מצב זה מתועד יפה במילונים העבריים החדשים. מילון בן-יהודה (תש"ם: 409), האמון בדרך כלל על המקורות הקלאסיים, אינו מציין כלל להוראה שנתחדשה בלשונות היהודים, אך מילון אבן-שושן (2003: 129), מילון רב-מילים (תשנ"ז: 80) ואף מילון הצירופים (2009: 79) מציינים להוראה של חריצות, זריזות, יעילות ומרץ, ואינם מזכירים כלל את שבחה הרוחני של אותה אישה שהופיע במזמור שבספר משלי.

כאמור, בסיפור שלפנינו משתמשת הגב' פורטונה בביטוי זה פעמיים בשיחה שבבית הקברות, וברי ששבחה של אותה אישה העתידה להגיע לבית העלמין אינו בזריזותה או במרצה הרב, אלא במידותיה הטובות העתידות להתגלות במהלך הסיפור. בשיחה הראשונה העניין מודגש בתשובתה של אישה ב' "ל"בשורה" כי 'אשת חיל משהו משהו' עתידה לגור אתה מחר: "הלוואי. אני מחכה". ברור שנפטרת זו אינה עשויה להתלהב משכנה נמרצת ויעילה בחיים, שהרי אין כבר טעם ביעילות ובזריזות בעולם המתים; אך יש מקום להתפעל מאישה בעלת מידות וזכויות, שיעמדו לזכותה בעולם האמת. זאת ועוד, אף 'אשת חיל' בהוראת 'נפטרת', המשמשת כאמור בערבית היהודית, הולמת היטב את ההקשר של הופעת הביטוי: בשני המופעים ביטוי זה מופיע בשיח 'נשים מתות' בבית הקברות, המספרות במתה חדשה שעתידה להגיע בקרוב.

לסיכום, אף כאן הגב' פורטונה משתמשת בביטוי עברי רווח ומוכר, אך הוראתו אינה עולה בקנה אחד עם ההוראה הרווחת בעברית הכללית, אלא דווקא עם הלשון היהודית שבפיה.

2. תבטל עליה/עליך לגזרה.²⁴ צירו העיקרי של הסיפור שלפנינו הוא ביטול גזרת המיתה בזכות קיום מצוות צדקה. צירוף זה של 'ביטול הגזרה' בא בסיפורנו בשבעה מופעים בדרכים שונות, וכמעט ככולן אפשר לראות את השפעת הסובסטרט הערבי יהודי על לשונה של המספרת.

כבר בתחילת האפיוודה והמפגש עם העני עוברת המספרת ללשון הערבית, ומשתמשת בביטוי ערבי יהודי שלם שנהג בלשונה: **תבטיל עלי לגזרה**. ארבע פעמים רצופות היא משתמשת בביטוי הערבי, ורק לאחר מכן היא עוברת בהמשך דבריה לתרגומים עבריים של הביטוי.

נראה כי השימוש בביטוי הערבי המקורי מבטא את תחושתה של המספרת כי הביטוי של רעיון ביטול הגזרה, שהוא תמציתו של הסיפור, יכול להיות מובע באופן מדויק רק בלשון הערבית שעליה גדלה. אפשר גם שהיא חשה שבציטוט הביטוי הערבי היא ממשיכה את מסורת בית אמה, ומעבירה אותה הלאה אל השומעת הצעירה. המרה או תרגום של הביטוי עלולים לגרוע מתחושת ההזדהות שלה עם המסר הערכי שלו, באופן שיפגום במעמדה כסוכנת תרבות. אכן, דוגמאות לשילוב ביטויים בלשונות יהודיות מצויים בפי מספרי סיפורי עם שונים (אלכסנדר-פריזור תש"ס: 52-53, שנהר וברי-צחק תשמ"א: 41, 176-177).²⁵

כאמור, מבין שבעה מופעים שונים של הביטוי, ארבעה באים בערבית יהודית, ובשניים העבריים ניכרים עקבותיה של הערבית. האחד, "נבטלה הגזרה עליה", הרי הוא תרגום שאילה מילולי של הביטוי הערבי, כולל מילת היחס: עליה. המספרת אף ממירה את הבניין החוזר הערבי בבניין חוזר עברי: נפעל, והתוצאה המורפולוגית והתחבירית אינה נורמטיבית כל עיקר.

24 בשלושת המופעים הראשונים של הביטוי הכינוי מוסב אל גוף הנסתר – עליה (=עליו), שלא כתמלול יזרעאל. רק בפעם האחרונה הכינוי מוסב לנוכחת, עליך.

25 תופעה זו של שימוש בביטויים ערביים יהודיים רווחת בלשון הדיבור העברית של ישראלים מן הפריפריה, אף אצל בני הדור השני, השלישי והרביעי. אין כוונתי רק לביטויים כמו 'משי מדוורה עליך' (=אלך כפרה עליך), ששמעתיו מפי ילדה בת שלוש מירוחם, אלא כוונתי לביטויים מורכבים יותר כמו: ז'א יבושו, עמאה (=בא לנשקו – וסימא אותו); וקת אנעילה הרבו בשופר (=בשעת הנעילה ברחו עם השופר) ואחרים, ראו עוד Henshke 2015. אין ספק שהמגע הבין-לשוני והבין-תרבותי בין הערבית היהודית לבין העברית הוא שהניב הן בפריפריה הן בפיה של גב' פורטונה שיבוצי ביטויים אלו לתוך העברית החדשה.

במופע השני, "את הצדקה מבטל את הגזרות", עוברת המספרת לעברית תקינה לכאורה, אך היא עדיין נתונה בסד הערבי יהודי. היא מתרגמת בטעות את 'אל' הידיעה הערבי כתווית המושא,²⁶ ואף אינה מקפידה על התאם מבחינת המין בין הנושא לנשוא. גם כאן התוצאה אינה תקינה מן הבחינה התחבירית. השפעת הערבית ניכרת אף בפרפרזות של הביטוי הערבי. המספרת משתמשת ארבע פעמים בצורת הבינוני העברית 'מבוטלת'. בשלוש²⁷ מהן היא מבטאת ב' דגושה, מבוטלת, כדרך הערבית ולא כדרך העברית. אך כאשר היא מתרגמת (בתחביר לא תקני) במופע האחרון את הביטוי הערבי לעברית, לטובת המאזינה שאינה מבינה ערבית, הרי היא מקפידה על ב' רפה: "שתהיה הגזרה מבוטל עלייך".²⁸

סמנטיקה

הסמנטיקה של הדוברת מושפעת אף היא מן הערבית היהודית שברקעה, ותרגומי שאילה מצויים בלשונה של גב' פורטונה. אציג כאן דוגמה אחת.

עזב בהוראת השאיר בא כמה פעמים בסיפורנו. בפעם הראשונה האישה מבקשת לכבס את מכנסי בעלה, ומסירב היא עונה: "אני חייבת לנגוע בו. אני לא יעזוב אותו". בפעם השנייה היא מזמינה את העני לאכול, והמספרת אומרת: "נתנה לו חצי לחם. עזבה חצי בשבילה". בחינת הוראתו של הפועל 'עזב' מעלה כי במשפט הראשון המשמעות היא להניח, לשחרר, והיא אכן הולמת את ההקשר: האישה מסרבת לשחרר את המכנסיים שאחזה בהם בתוקף. הוראה זו של 'עזב' מוכרת מן העברית לכל רבדיה (בן־יהודה תש"ם: 4403-4406, אבן־שושן 2003: 1361). אך משמעות הפועל במשפט השני סתומה ואף מתמיהה, שהרי הנחה או שחרור אינם מתאימים כאן. מדוע עליה לעזוב את הלחם? אף התחביר אינו תומך בהוראה זו, שהרי מילת היחס 'בשבילה' המצורפת אינה מתאימה לשחרור.

אך ברור כי ידה של הערבית היהודית בדבר. 'עזב' באה כאן בהוראת 'השאיר':²⁹ האישה נתנה לעני חצי כיכר ואת החצי השני השאירה בשבילה. לפנינו תרגום בבואה קלאסי: הפועל 'ח'לה' בערבית של צפון אפריקה כולל בתוכו שתי הוראות: 'שחרר' ו'השאיר' (Colin 1994-6, 2: 471, מרכוס 2008: 140). כך שאל 'עזב' הערבי שבלשונה של גב' פורטונה משמעות נוספת שנהגה אף היא בערבית. יצוין כי

26 ראו להלן.

27 פעם אחת ההקלטה אינה ברורה דייה. עם זאת נראה לי שהיא מבטאת ב' סותמת.

28 יש לתקן כאן את תמלול יזרעאל אתר מעמ"ד, וכן יזרעאל תשס"ב: 310.

29 'עזב' בהוראת השאיר מצויה בלשון המקרא, אך נעדרת לחלוטין מן העברית בת זמננו הסטנדרטית.

תרגום שאילה זה אינו ייחודי לגב' פורטונה: הוא משמש לא מעט בלשון הפריפריה הישראלית בכתב ובשיח הרבוב (הנשקה תשע"ג: 178-179).

תחביר

בפרק זה אני מבקשת לדון בשלוש סוגיות תחביריות העולות מלשונה של גב' פורטונה, אך אינן ייחודיות לדוברים דו־לשוניים כמותה דווקא. הן מצויות בשפע אף בלשון דוברים ישראלים מן הפריפריה שלשון אמם היא עברית, ובכך נשוב וניווכח בהשפעתה של הערבית היהודית על העברית כיום.

א. מילות יחס הן תחום בולט שבו ניכרות השפעותיה של לשון אחת על חברתה כפי דוברים דו־לשוניים. ואכן הן בלשון העברית המדוברת בפריפריה (הנשקה תשע"ג: 184-185) הן בסיפורה של פורטונה ניכר שימוש במילות יחס שאינו נורמטיבי בעברית בת זמננו.

1. כך מצאנו בלשונה משפט כגון: "מצא אשתו בשולחן, עם הילדים, אוכלים, שותים". ברור שאין כוונתה לומר שהאישה נמצאה בתוך השולחן עם הילדים, אלא לידו. אף היעדר תווית המושא הישיר 'את' צורם מעט לאוזן ישראלית. המשפט הצפוי הוא אפוא: מצא את אשתו ליד השולחן. אך בחינה של הערבית מראה כי משפט זה הוא תקין ונורמטיבי: 'לקא מרתו פי־אלי־מידה', ואין בכאן כל תמיהה.

2. תווית המושא הישיר אף היא אינה נוהגת תמיד כהלכה בלשונה של גב' פורטונה. כידוע בערבית אין תווית לציון המושא. דובר ערבית המבקש לציין מושא מידוע, יציין בלוויית תווית היידוע בלבד. לדוגמה, המבקש לומר 'קניתי את הלחם' יאמר בערבית: 'קניתי הלחם', ללא ציון 'את'. אם כך, המגע הבין־לשוני בין העברית לערבית עשוי לגרום לדוברים דו־לשוניים לפרש את תווית היידוע הן כציין יידוע הן כציין המושא. על כן אנו מוצאים שגב' פורטונה מתרגמת את צורן היידוע כתווית המושא. כך נהגה במשפט: "תיפול לה את האבן על הראש". בהוראת 'תיפול לה האבן על הראש'. כן נהגה אף במשפט: "את הצדקה מבטל את הגזרות", שכוונתו: הצדקה מבטלת גזרות, ובכך הקדימה לנושא המשפט את תווית המושא.

ב. זמן מורכב. השימוש בזמן המורכב (היה+בינוני) נידון הרבה במחקר, ואף נקבע כי הוא מאפיין בולט של תלמידים טעוני טיפוח (שטאל תשל"ז: 124, קאסי תשל"ד: 125, דייויס 1977: 136-137), ושלו דוברים שאינם משכילים (Aronson Berman 1978: 164). לטעמי, אף כאן ניכרת השפעתו של המגע הבין־לשוני ערבי־עברי (הנשקה תשע"ג: 182-184). בסיפורה של גב' פורטונה מצאתי שימוש בזמן המורכב

בדברי האישה לבעלה: "כמעט הייתי הולכת למות", כשכוונתה לומר 'כמעט הלכתי למות'. דובר עברית סטנדרטית היה מעדיף לומר 'כמעט מתתי' או 'כמעט הלכתי למות', אך לא יעלה בדעתו להשתמש כאן בזמן המורכב, המציין על פי רוב בעברית כיום את הוראת ההרגל והשגרה, תנאי בטל ועוד (Rosen 1977: 184-197, Aronson Berman 1978: 164-165). ואף זו, נראה לי שלפנינו זמן מורכב מורחב: הצירוף הפועלי שגב' פורטונה משתמשת בו ('הולך למות') כבר מציין פעולה מתמשכת, ואליו היא באה ומוסיפה את צורת האוגד 'היה'. התוצאה היא צירוף מורחב של הזמן המורכב.

יצוין כי בהמשך הסיפור, כאשר האישה ממשיכה ומספרת לבעלה על התקרית, היא משתמשת בצירוף דומה - 'הייתי הולכת' - במשפט "משכתי את המכנסיים, כמעט אם הייתה נופלת לי אבן על הראש - הייתי הולכת". כלומר לו הייתה נופלת האבן - הייתי הולכת (=מתה). כאן הזמן המורכב מציין תנאי בטל, ושימוש זה הולם את הנורמה בעברית בת זמננו (Rosen 1977: 184-197, Aronson Berman 1978: 164-165).

ג. חוסר התאם במספר. מגע בין-לשוני אף מביא לא פעם לשינויים בתפיסת מינו של השם. בסיפור שלפנינו אנו עדים לכך ביחס לשם העצם 'מכנסיים'. בעברית היהודית 'מכנסיים' בא בצורת זכר יחיד 'סרוואל' ולצדו צורת ריבוי 'סראוול' (Colin 1994-6, 4: 804), ואליו בעברית מכנסיים נתפסים כצורת זוגי (אבן-שושן 2003: 972) ומילות היחס המתייחסות אליהם באות ברבים. והנה המספרת שלנו ממשיכה בדרכה של לשון התשתית שלה, ובכל הזדמנות היא מתייחסת למכנסיים כצורת יחיד ולא כזוגי-רבים. על כן כל מילות היחס הקשורות למכנסיים באות באגדה ביחיד. תכבס אותו; תתלה אותו; תשים עליו; לכבס אותו; לא תנגעי בו; חייבת לנגוע בו; לא יעזוב אותו; תוציא אותו; הכניסה אותו; כיבסה אותו; תלתה אותו; שמה עליו; תליתי אותו; ושמתי עליו.

פונולוגיה

מן המפורסמות הוא כי השפעת הסובסטרט הפונולוגי בפי דוברים דר-לשוניים ניכרת מאוד. קביעה זו מתאשרת אף מניתוח הפונולוגיה העולה מלשונה של גב' פורטונה.

א. עיצורים

1. ר - בלשונה של גב' פורטונה משמשת ר' רוטטת, מכתשית בלבד. לא מצאתי ולו מופע אחד של הר' הווילונית הישראלית.

2. לועיים (ח; ע) – הגב' פורטונה משמרת היטב את ע' הלועית. עקביות זו אף מעלה שאלות בדבר זיהוי מקורן של מקבילות עבריות-ערביות, כמו מילת היחס 'על'. הגב' פורטונה מבטאת מילה זו '1 בע' לועית וללא תנועה כבערבית, כך לדוגמה: "תתלה אותו על הגג (l-a-gag)". קשה לקבוע אם מילה עברית לפנינו בחיטוף התנועה או שמא דווקא מילה ערבית מקורית הבאה באותה הוראה כבעברית.

תמונה שונה עולה כאשר למימוש הח'. כאן נוטה גב' פורטונה בקביעות להגותה כחוכך כחי, הדומה יותר לח' הערבית ח מאשר לח' החוככת וילונית הישראלית. עם זאת פה ופה עדיין נשמעת בפיה ח' לועית. כך מצאתי בהגיית המילים: 'כוח', 'בכוח'; וכן בפעלים: 'חילקה' ו'מחכה'.

3. נחציים (ט; ק; צ) – גב' פורטונה אינה משמרת בלשונה את הנחציות, ועל כן היא אינה מבחינה בין ט' לבין ת' ובין ק' לבין כ'.³⁰ את העיצורים האלה היא מממשת כבעברית בת זמננו [t] ו-[k]. אף העיצור צ' לא שמר על הגייתו הערבית, והוא נהגה בפיה בעיצור מחוכך [ts], כך למשל: 'רוצה', 'יצאה', 'צריכה', 'הצליחה', 'צריך' ועוד. אבל במילה 'צדקה', המשמשת מילת מפתח בסיפורנו, שומרת המספרת את מבטאה המקורי שאינו מחוכך (ללא נחץ), והיא ממומשת בפיה תמיד כחוכך מכתשי קולי ובלתי קולי: 'סדקה' sdaka בצד 'זדקה' zdaka.³¹

4. ב; ב – כידוע הלשון הערבית אינה מכירה מימוש של חוכך, דו-שפתי או שפתי-שיני. על כן דוברי ערבית מתקשים בהגיית האלופון [v] שבעברית. עם זאת הגב' פורטונה הוגה ב' רפה בלא כל קושי, אך פה ופה עולה מימוש חריג של סיתום במקום הרפיון. כך מצאנוהו במילים: 'בשביל' ו'ברח'. מימוש זה בולט מאוד בצורת הבינוני 'מבוטלת', הנהגית כמעט תמיד³² בב' סותמת; וכבר דנו לעיל במשמעותו של שימור המימוש הערבי יהודי.³³

5. דגש כפלן. כידוע המכפל נוהג וחי בערבית היהודית הן במילים ערביות (בר-אשר תשנ"ט: 281) הן במסורת העברית של העדה (ממן תשמ"ד: 80-81, אקון תש"ע: 110-140). עם זאת לשונה העברית של גב' פורטונה חפה ממכפל, להוציא שני

30 כאמור לעיל, גב' פורטונה היא ילידת קובלנקה, ומבטא הנחציים בעיר זו היה שונה מקהילה לקהילה. יש שמיישו נחציות ויש שלא. אפשר שאיבוד הנחציות מקורו בערבית היהודית ולא בהשפעת העברית החדשה. אך מכל מקום מימוש הצ' כהגה מחוכך הוא השפעת עברית ברורה. אני מודה לד"ר נטלי אקון על עזרתה בעניין זה.

31 על מימוש קולי במילה זו ראו הנשקה תשס"ז: 351.

32 פעם אחת מימוש הסותם אינו ברור כל צורכו. ראו לעיל הערה 27.

33 ראו לעיל עמ' 558-559.

מופעים: "ונבטלה הגזרה עליה" ו"נופלת לי האבן על הראש". בשניהם המספרת מטילה דגש אחרי תווית הידוע כבמרכיב העברי ובערבית שבלשונה. השפעת הערבית ניכרת עד כדי כך שכדוגמה האחרונה המכפל בא בר' שאינה מוכפלת במסורת הדקדוק העברי המקובל.³⁴

ב. תנועות

1. i; e – שתי תנועות אלו אינן מוכחנות לגמרי בלשונה. עתים היא הוגה i במקום e (ריח=riyah; אלך=ilix; אברח=ibrax; מבקש=mivakeš), ולעתים היא הוגה תנועת ביניים המקשה על הקביעה איזו מבין התנועות לפנינו. עם זאת יש לומר כי הדוברת מנסה להבחין בין תנועות אלו, והשפעת הערבית כאן ניכרת אך לא מודגשת.

2. o; u – ההבחנה בין תנועות אלו מתקיימת לרוב; רק לעתים רחוקות מצאתי מימוש u כ-o. כך 'מבוטלת' נהגתה mbotelet.

ג. הטעמה

בסיפורה של גב' פורטונה נשמרת בדרך כלל ההטעמה העברית המקובלת היום: הטעמה מלרעית, להוציא קטגוריות המלעיל הקבועות. בשלושה מקרים הטעמתה שונה מן ההטעמה התקנית. הדוגמה הראשונה, 'משהו משהו' בהטעמת מלעיל, זהה להטעמה הנוהגת בלשון הדיבור כיום; אך שתי האחרות מקורן בערבית היהודית במרוקן. 'אשת חיל' מבוטאת תמיד במלרע, ו'גזרה' שבביטוי הערבי יהודי 'תבטל עליך לגזרה', שומרת על הטעמת מלעיל. יושם אל לב כי שתי החרیגות הללו באות במוטיבים מרכזיים בסיפור, הן מעשה החיל, הן ביטול הגזרה. אך טבעי הוא שהדוברת מבקשת לשמר את רוחה של אגדת העם המקורית.

לסיכום, לשונה העברית של גב' פורטונה, שאינה יודעת קרוא וכתוב, קולחת ושוטפת. יש בה מילים וביטויים עבריים מן הרובד הבינוני ומעלה כמו: 'גזרה', 'נרבה', 'בית עלמין' ו'אשת חיל'. עם זאת לשונה מעידה על המגע בין שתי הלשונות שבפיה: הערבית היהודית והעברית הדבורה כיום. השפעותיו של המגע ניכרות היטב בפונולוגיה, במורפולוגיה, בתחביר, בסמנטיקה ואף בשיח שלא נידון כאן. אך יש להבחין בין התחומים השונים. בעוד שהשפעת הפונולוגיה הערבית יהודית אופיינית בעיקר לבני הדור הראשון הדר-לשוני, וסימניה פוחתים (אך קיימים עדיין) אצל בני הדור השני והשלישי של ישראלים ממוצא מרוקאי, הרי בתחומי

34 על מכפל בר' במילים עבריות שנשתבצו בערבית שבצפון אפריקה ראו בראש תשנ"ט:

הלשון האחרים ראינו תופעות דומות ללשונה של גב' פורטונה אף כפי ישראלים צעירים מן הפריפריה. כך ראינו שהפועל 'עזב' בהוראת השאיר רווח בפריפריה, וכן גם שמות כמו 'נדבה' ו'מסכן'. אף ביטויים ערכיים יהודיים כמו 'תבטל עליך לגזרה', וכן שימושים מיוחדים במילות היחס ובזמן המורכב, משותפים ללשונה של גב' פורטונה וללשון הפריפריה הישראלית. דבר זה מעיד באופן ברור על השפעתה הגדולה של הערבית היהודית ביצירת סוציולקט חברתי-גאוגרפי של העברית בת זמננו.

מחמת סיבות היסטוריות שונות לא טבע מגע זה את רושמו על ראשיתה של תחיית העברית,³⁵ אלא החל לתת אותותיו רק מאמצע המאה העשרים, עם העלייה הגדולה מארצות המזרח. אפשר שזו הסיבה לכך שסוציולקט זה נותר בשוליים ולא פרץ את תחומי הפריפריה הישראלית.

ביבליוגרפיה

- אביצוק י'. 1965. האילן שספג את הדמעות. חיפה.
 אבן-שושן א'. 2003. מלון אבן-שושן. תל אביב.
 אלכסנדר ת' ונוי ד'. תשנ"ג. "קווים לאפיון הסיפור העממי". בתוך: ת' אלכסנדר (עורכת). "עד עצם היום הזה..." – על אמנות ההיגוד של המספר העממי. גבעתיים. 60-39.
 אלכסנדר-פריזר ת'. תש"ס. מעשה אהוב וחצי-הסיפור העממי של יהודי ספרד. ירושלים.
 אקון נ'. תש"ע. העברית שבפי יהודי מרוקו: תורת ההגה (קהילות תאפילאלת, מראכש ומכנאס). עבודת דוקטור. האוניברסיטה העברית, ירושלים.
 בהט ש' ומישור מ'. תשנ"ה. מילון ההווה, מילון שימושי לעברית התקנית. ירושלים.
 בהרב ז'. תשכ"ד. ששים סיפורי-עם: מפי מספרים באשקלון. חיפה.
 בהרב ז'. 1968. מדור לדור. תל אביב.
 בן עמי י'. תש"ס[1]. תפוח ההיריון: סיפורי-עם מפי יהודי מרוקו. ירושלים.
 בן עמי י'. תש"ס[2]. הפרח המחיה מתים: סיפורי-עם מפי יהודי מרוקו. ירושלים.
 בן-יהודה א'. תש"ם. מלון הלשון העברית הישנה והחדשה. ירושלים.
 בן-יעקב א'. תשמ"ה. עברית וארמית בלשון יהודי בבל. ירושלים.
 בר-אשר מ'. תשנ"ט. מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה. ירושלים.
 בר-אשר מ'. תשס"ו. העברית שבפי צאצאי האנוסים בצרפת. א-ב. ירושלים.
 גיבור א'. תשע"ב. "קצר פה כל כך האביב". מקור ראשון. דיוקן. כ"ב באב תשע"ב. 10.8.2012.
 דיוויס ל'. 1977. "לשונם של טעוני טיפוח – האם טעונה היא טיפוח?". עיונים בחינוך 14. 138-133.
 הארקאווי א'. 1828. יידיש ענגליש – העברעאשער ווערטערבוך. ניו יורק.

35 על מקומן של היידיש ושל התרבות המזרח אירופית בתחיית העברית ראו הרשב 2008 ורבים אחרים.

- הנשקה י'. תשס"ז[1]. לשון עברי בדיבור ערבי: אוצר המילים העברי בערבית המדוברת של יהודי תוניסיה – מילון ודקדוק. ירושלים.
- הנשקה י'. תשס"ז[2]. "עיתונות עברית בערבית יהודית: 'הארץ' ו'הדואר' בג'רבה". מסורות יג-יד. 89-104.
- הנשקה י'. תשע"ג. "לשון הפריפריה הישראלית – בין שיבוש לשאילה". מחקרים בלשון יד-טו. 175-186.
- הרמתי ש'. תשנ"א. "לתולדות הנחלת הלשון בישראל". לשון ועברית 8. 55-64.
- הרשב ב'. 2008. לשון בימי המהפכה: המהפכה היהודית המודרנית ותחיית הלשון העברית. ירושלים.
- וינברג א'. תשנ"ב. חינוך מבוגרים בדור המדינה. ירושלים.
- חזן-רוקם ג'. תשמ"ח. "לראות את הקולות – עיון בהיגור הסיפור העממי מבחינה תפקודית. סמיוטית ופרשנית". מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי י. 20-31.
- יזרעאל ש'. אתר מעמ"ד. cosih.com/CoSIH_files/F_folkstory_1/F_folkstory_1.pdf.
- יזרעאל ש'. תשס"ב. "מאגר העברית המדוברת (מעמ"ד): דוגמאות וטקסטים". לשוננו סד. 289-314.
- כנעני י'. תש"ך-תשמ"ט. אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות. תל אביב-גבעתיים. כנפו א'. 2010. חזן בבית המרחץ: מעשיות מחורזות מחיי יהודי מרוקו. תל-אביב.
- מילון ההווה, ראו בהט ומישור לעיל.
- מילון הצירופים, ראו רוזנטל להלן.
- מזן א'. תשמ"ד. "מסורת הקריאה של יהודי תיטואן במקרא ובמשנה: פרקים בתורת ההגה". מסורות א. 51-120.
- מרכוס ח'. 2008. מילון מרוקאית יהודית. קרית מוצקין.
- נוי ד'. תשכ"ד. "שבעים סיפורים וסיפור מפי יהודי מרוקו". בתפוצות הגולה ו, 2. ירושלים.
- סרי ר'. תשכ"ח. הקמיע הקדוש: שנים עשר סיפורי-עם מתימן. חיפה. 24-46.
- פישלר ב"צ. תשנ"א. "לתולדות הנחלת הלשון". לשון ועברית 6. 35-39.
- קאס י'. תשל"ד. "מחקרים בלשונם של טעוני טיפוח". עיונים בחינוך 4. 109-128.
- קודש ש'. תש"ס. מבוא למחשבת הנחלת הלשון. ירושלים.
- רב-מילים, ראו שויקה להלן.
- רוזנטל ר'. 2009. מילון הצירופים – ניבים ומטבעות לשון בעברית החדשה: גלגולים, מקורות, שימושים. ירושלים.
- רשף י'. תשע"ב. "התבססות הדיבור העברי בתקופת המנדט". בתוך: ש' יזרעאל (עורך). מכונת הדיבור בתור מורה שפות. תל-אביב. 143-162.
- שאלון מעמ"ד. cosih.com/CoSIH_files/questionnaires/F_questionnaire.pdf.
- שויקה י'. תשנ"ז. רב-מילים, המילון השלם לעברית החדשה: מילון מקיף ועדכני לעברית בת-זמננו. תל אביב.
- שורצולד א'. תש"ן. "המלים העבריות בעיתונות הספרדית-יהודית ביוון". דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות ד, 1. ירושלים. 205-212.
- שטאל א'. תשל"ז. לשון וחשיבה של תלמידים טעוני טיפוח. תל אביב.

שנהר ע'. 1982. הסיפור העממי של עדות ישראל. תל אביב.
שנהר ע' וברייצחק ה'. תשמ"א. סיפורי-עם מבית שאן. חיפה.

- Aronson Berman R. 1978. *Modern Hebrew Structure*. Tel-Aviv.
- Colin. 1994-6. *Le Dictionnaire COLIN d'Arab Dialectal Marocain. Sous La Direction De Zakia Iraqui Sinaceur*. Vols. I-VIII. Rabat & Paris.
- Henshke Y. 2013[1]. "The Contribution of the Hebrew Component in in Judeo-Languages to the Revival of Spoken Hebrew". *Revue des Études Juives* 172. 169-187.
- Henshke Y. 2013[2]. "On the Mizrahi Sociolect in Israel: A Socio-lexical Consideration of the Hebrew of Israelis of North African Origin". *Journal of Jewish Languages* 2. 207-227.
- Henshke Y. 2015. "The Judeo-Arabic Origins of Modern Israeli Idioms and Proverbs". In: M. Bar-Asher & S. Fraade (eds.). *Studies in the Culture of North African Jewry*. Yale & Jerusalem.
- Jason H. 1965. "Types of Jewish-Oriental Oral Tales". *FABULA* 7, 2/3. 115-224.
- Rosen H. B. 1977. *Contemporary Hebrew*. The Hague & Paris.